

Hajdu Péter (1966) az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Főbb kutatási területei a római irodalom, az irodalomelmélet és a 19. századi magyar próza.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Hangok és értékek Horatius Sallustius-ódájában* (2011/1).

A római szerelmi elégia mint komikus műfaj

(Vázlat)

Hajdu Péter

A hellenisztikus nagyváros szerelmi életét a görög irodalomban többnyire komikus műfajok választották témául. Tulajdonképpen magától értetődő, hogy a nem mitikus közegben megjelenő erotika, amely a nők közül elsősorban prostituáltak szerepeltetését követeli, olyan műfajváltozatokban bukkanhat fel, amelyek nem zárkoznak el az alsóbb társadalmi rétegek ábrázolásától, ami az antikvitásban könnyen kapcsolódhatott össze az esztétikailag is értett alantassal, illetve a komikummal. A hellenisztikus városok prostitúciója központi téma az újkomédiában, de felbukkan a mimosban is. A színpadi mimosból ugyan alig valami maradt ránk, de az irodalmiasított változatokban találunk olyanokat, amelyek hetérák életéből mutatnak be jeleneteket. Héródas 1. mimiambosában Gyllis, egy öreg rokon lép fel közvetítőként, hogy rábírra Métrichét, használja ki szalmaözvegysége idejét (amíg szeretője, Mandris Egyiptomban tartózkodik, és hírt sem ad magáról), hogy új kapcsolatot létesítsen egy bizonyos Gryllosszal. Theokritos 2. idillje második felében egy kósi illetőségűnek tartható prostituált meséli el a viszonyát egy aranyifjúval, aki a közeli Myn-dosból érkezett (Dickie 2003, 97). A mimosok humora olyannyira nem harsány, hogy az olvasók egy jelentős része nem is érzékeli a komikumot, és a semmilyen poén felé nem haladó életképek bizonyos kielégületlenséget hagyhatnak hátra. De azért nyilván van valami vicces a felsült kerítőnő túlzott hálálkodásában, amiért kap egy pohár bort, ha az üzlet nem is jött össze. És talán magának a hűséges prostituálnak az alakja is komikus, hát még amikor Theokritosnál Simaitha arról panaszkodik, hogy Delphis hírbe hozta, mert nem vette feleségül, pedig ő neki adta szüzességét.

A római irodalom befogadástörténetében azonban meggyökeresedett az a képzet, hogy a Város szerelmi életének alapvetően kétféle ábrázolása volt, egy komoly és egy szatirikus. Tulajdonképpen ez a nagyváros kétféle ábrázolásának csak része. A szatíra egyesek szerint egészében a város műfaja, amely beszédsszituációjával, témáival alapvetően a városhoz kötődik (Hodgart 1967, 129). A komoly változat pedig a szerelmi elégia lenne. Annak a fajta „félvilágnak”, amelynek közegében az elégia játszódik, elemi feltétele a nagyváros. Csak persze az elégia a kozmopolita nagyvároshoz affirmatívan, a szatíra elutasítóan viszonyul. A két műfaj mintegy komplementer viszonyban áll egymással. A szatíra panaszkodik az építkezésekre, az elégia ünnepli az új épületeket; a szatíra szidja a bevándorlókat, az elégia örvendezik a széles választékon; a szatíra utálja a tömeget és a zajt, az elégia élvezzi a látványosságokat; a szatíra hajlamos a városi találkozást úgy értelmezni, hogy valaki megsérti a privát szféránkat, az elégia viszont szereti az ismerkedési lehetőségeket. Ettől még az elégia nem a városról szól. De talán nem szól róla kevésbé, mint a szatíra.

Az irodalmi szövegben természetesen nemcsak az számít, mit mond a szöveg, hanem az is, hogyan mondja, illetve hogyan van megalkotva az a beszélő, aki mondja. Az újabb Iuvenalis-értelmezések szerint a szatírák gyakran visszataszító kijelentéseinek érvényét aláássza, hogy a megalkotott beszélő nem nyújt igazán meggyőző teljesítményt sem morális, sem stiláris téren, és a konzisztens gondolatmenet sem jellemző rá (Braund 1988). Feltehető, hogy a szöveg tud arról, hogy visszataszító beszélőt szerepeltet, és akkor az olvasónak nem(csak) bólogatnia kell a xenofób, szexista stb.

Propertius II. 32

Vétkezik az, aki lát. Így hát nyilván aki nem lát,
 meg se kívánhat: a szem, az felelős a bűnért.
 Telegonus várát s Praenestét jární szünetlen
 Kétes jóslatokért, Cynthia, mondd, mire jó?
 És miért kell folyton-folyvást Tiburba kocsznod?
 Appius útján miért jársz oly igen szívesen?
 Sétálgatnál, Cynthia, inkább itt, ha időd van!
 Mondanak ezt-azt rád – hogy hihetek neked így?
 Mit szólhatnék? Látnak Trivia szent ligetébe sietni,
 Hogy lobogó fáklját gyűjts neki áldozatul.
 Nem jó Pompeius hús árnyú csarnoka néked,
 s benne az Attalus oly gyönyörű szőnyegek,
 szép rendjükkel az egyformán nőtt karcsu platánok,
 hol zubogó vizet önt kút peremén a szilén:
 hallik városzerte a források neszezése,
 s ismét visszanyeli Triton a hűs habokat.
 Tévedsz: minden utad csapodár voltod bizonyítja!
 Nem, nem a városból – futni előlem akarsz!
 Lásd be: hiábavaló cselet szőnőd – ugysis beledátok,
 hálót vetned kár: ismerem én az ilyet!
 S én még csak hagyjám, de szerencsétlen te, bizony majd
 Úgy, ahogy érdemled, jóhíred elveszited.
 Múltkor máris sértő pletyka csapott a fülembé,
 Hallottam, hogy egész Róma csepülte neved.
 Persze, azért a gonosz nyelvek sziszegése ne bántson,
 mindig a szép nőket kezdi ki sanda beszéd.
 Hanem azért méregkeveréssel senki se vádol,
 Phoebus rá a tanú: tiszta maradt a kezéd.
 És ha talán egy-egy éjjelre kedvedre mulattál:
 elnézem szívesen, hogyha csak ez a bűnöd.
 Kedvese kedvéért Helené elhagyta hazáját,
 És lám, büntetlen vitte a férje haza.
 S bár Venus istennőt Mars megrontotta, azontúl
 Éppúgy tisztelték mégis az égiek őt. (...)
 Ó, boldog vagy, Róma! E romlott korban akad még
 nő, aki másként él, mint ahogyan ma szokás!
 Így tett, s nem kellett bűnhődnie, Lesbia is már,
 kárhóztathatom-e hát, aki őt követi?
 Aki az ősz szabin erkölcsöt meg akarja találni
 Rómában, nemrég jött ide, az bizonyos.
 Könnyebb volna a tengereket kiapasztani, könnyebb
 volna letépni az ég távoli csillagait,
 mintsem a római lányt rábírní: kerülje a vétket (...)
 Mondják, régi időkben a nagy Minos felesége
 egy hőszinü, szilaj, szép bika kedvese lett.
 Őrizhették ércfalú börtönben, Iupiternek
 végül mégse szegült elene szív Danaé.
 Választhatsz példát – ha görög, ha latin; a te dolgod,
 élni miképpen akarsz: kedvesed el nem itél.

Lator László fordítása

Ovidius: Amores I. 6

Ó te kapus, kit a lánc, sajnos, durván odakapcsol,
 Fordítsd el sarkán, s nyisd ki nehéz kapudat!
 Nem sok, amit kérek: kicsi nyílás nekem elég lesz.
 Engedj! s oldalvást játszva besurranok én.
 Hosszu szerelmem ezért is sorvasztotta le testem',
 Hogy vékony lettem, s tagjaim arravalók.
 Őrük közt nekem éjszaka is szerelem mutat út,
 S hogy ne botoljon a láb, biztos irányba vezet.
 Egykor az estétől féltem s hiu árnyalakoktól;
 Bámultam, ha ki még éjjel is útnak eredt.

közhelyek hallatán (illetve együtt felháborodnia a szatirikus beszélővel a világ romlottságán), hanem kinevetnie (is) a beszélőt, aki ilyen ostobaságokat mond. A szatirikus beszélő ezekben az értelmezésekben egy *aladzón* (Northrop Frye terminológiája szerint: Frye 1998, 38–39), egy dicsekvő, pimasz alak, aki mindenkit leszól, bár maga sem kevésbé nevetséges, mint áldozatai.

Szemben a szatíra általános konzervativizmusával az elégiát általában szubverzív műfajnak tekintik, amelyben a romantikus szerelem mint alternatív életmódjavaslat és mint egy alternatív értékrend középpontja lázadást jelent a fennálló hatalmi diskurzussal szemben. Az elégia szerelmese nem azt teszi, amit a társadalom elvár tőle, nem azt gondolja jónak, amit mások, nem áll be a sorba. Kevesebben, de akadnak, akik az elégiát is komikus műfajnak tekintik, az ilyesfajta szerelmes *persona* kitalálójáról, Catullusról pedig már többen leírták, hogy milyen bonyolult játékokat játszik a férfiszereppel (Fitzgerald 1995; Wray 2001). Bizony az elégikus beszélő is tekinthető *aladzón*nak. Néha gátlástalan dicsekvő, gyakrabban nyamvadt panaszkodó. Nem biztos, hogy az együttérzésünket és sajnálatunkat hivatott kiváltani az a szerencsétlen, aki azért nyavalyog, mert megcsalják, kihasználják, megalázzák, miközben nem hajlandó alkalmazkodni a hivatalos értékrendhez. Lehet, hogy ki kell nevetnünk őt, ami viszont megerősítené a hivatalos értékrendet. A romantikán nevelkedett modern európai olvasó talán azt gondolja: milyen egyszerű is olyan végtelen érzelmeket átélni, amelyek arra kényszerítik az embert, hogy egész lényével a szeretett nőn csüggyön! De talán a szöveg inkább arra kínál tanulságos példát, hogy jár az olyan, aki nem hajlandó úgy viselkedni, mint ahogy egy római férfinak kell, hanem ledér nők után rohangál. Egyesek szerint a romantikus szerelem ideálja nem is létezett az ókorban (Lewis 1958, 1–44; de Rougemont 1998), hanem akkor még (a trubadúrok előtt) csapásnak, betegségnek, mindenképpen valami rossznak tekintették az olyan érzelmi állapotot, amely az embert kiszolgáltatottá és gyengévé teszi. A klasszika-filológusok hevesen vitatták ezt a nézetet, és sokféle sikerült kimutatni az ókori irodalomban pozitív attitűdöt a romantikus szerelemmel szemben. Ez azonban még mindig nem jelenti azt, hogy a szerelem modern ideálját minden további nélkül rávetíthetnénk az ókori szövegekre, mivel annyi legalábbis bizonyos, hogy a szerelem pozitív megítélése egyáltalán nem volt egyeduralgó a társadalmi diskurzusban. Nem azt akarom állítani, hogy a mai olvasó azonosulása a szerelmes figurájával értelmezői hiba lenne, mert anakronizmuson alapul. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a befogadástörténetben az ilyen azonosulásra építő olvasatok nagy szerepet játszottak, és bizonyára a szövegjelentés egyik fontos lehetőségét valószínűsítették meg. Ugyanakkor azonban fontos lehet tekintetbe venni egy másik lehetőséget is, hogy tudniillik az elégia épületes leckét ad arról, milyen nyomorult állapotba kerül az olyan, aki nem hajlandó a római férfiszereppel azonosulni.

Az elégikus beszélő azonban büszke a saját szerepére, dicsekszik vele – ő az *aladzón*, akit ki kell nevetni. Propertius II. könyvének 32. elégiájában pedig a beszélő szisztematikusan meggyőzi magát, hogy a megalázó szerep neki tulajdonképpen jó. A szöveg valamiféle sikertelen lázadást visz színre a monológban. A főhős szemrehányással kezdi, amiért Cynthia vidékre távozott. Közbevetőleg: vidéken sokkal rosszabb, mint Rómában, hat sor írja le a Pompeius-színházhoz csatlakozó oszlopcsarnokot; ha Rómában ilyen fantasztikus helyek vannak, csak valamilyen aljas és bűnös indok bírhat rá valakit, hogy elhagyja a várost. De a szemrehányástól hamarosan odáig jut, hogy egy-két éjszakai félrelépésért még nem fog megorrolni, majd végül határozott büszkeséggel állítja hűtlen kedvesét párhuzamba a mitológia nagy példáival. A beszélő lépésenként arról győzi meg magát, hogy az elején hangoz-

tatott szemrehányás, a konfrontáció, a szexuális kapcsolat kizárólagosságának (hagyományos) igénye indokolatlan, és a végére olyan szerepbe navigálja magát, amelyben büszkén dicsekszik azzal, hogy amíg ő Rómában maradt egyedül, a szerelme mekkora sikereket ér el vidéken. A város iránti rajongás része lehet a neveléses szerepnek. Aki elutasítja a hagyományos/hivatalos értékrendet, amely a hivatalos diskurzus egy részében a vidékhez, a földműveléshez, a régi római parasztkatonákhoz kapcsolódott, az könnyen találhatja magát olyan férfiatlan szerepben, aminek fontos összetevője a város iránti rajongás, még ha nem is annyira fontos összetevője, mint a nemi kiszolgáltatottság.

A hagyomány külön nevet (*paraklausithyron*) is adott az elégia egyik beszédhelyzetének, amikor a szerelmes férfi éjszaka, a nő házából kizárva, az ajtónál panaszodik. Ez a helyzet szépen megmutatja az elégiaiban ábrázolt szerelem két fő aspektusát (lásd Lyne 1980, 67–81), hogy egyszerre olyan, mint a katonai szolgálat (*militia amoris*), és mint a rabszolgaság (*seruitium amoris*). Mindkét aspektus alkalmas arra, hogy az elégiaiban új, érzelmentrikus ellenértékrendet lássunk, amely aláássa, sőt tagadja a hagyományos római férfiértékeket. A *militia* nemcsak katonaság lehet, hanem mindenféle állami, közösségi feladat ellátása. A szerelmes férfi azt állítja, hogy ő ehelyett csak a szeretett nővel törődik, és ez nem igényel kisebb elszántságot, sőt még kisebb fizikai teljesítményt sem, hiszen mindig készen kell állni a szolgálatra, és például ugyanúgy szükséges a szabad ég alatt, hideg köveken éjszakázni, amikor a kedves nem engedi be a házba. Vagyis szerinte a kétféle életvitel ugyanolyan kényelmetlenségekkel jár, csak a nyerhető kielégülés más természetű: társadalmi megbecsültség, siker, pénz az egyik oldalon, minőségi szex a másikon. A *seruitium* fogalma még világosabban mutatja az értékrendi lázadást: a beszélő elismeri, hogy helyzete, viselkedése nem méltó egy szabad emberéhez. Ezek a fogalmak valóban ellentétesnek mutatják a szerelem értékrendjét a társadalmi elvárásokkal; csak hogy ebből egyáltalán nem következik, hogy költemények afirmatíván viszonyulnak a szerepeltetett beszélő életmódjához és értékrendjéhez. Tényleg olyan vonzó a lázadó ifjú, aki a kedves küszöbén sírdogál, miközben az alkalmasint egy másik férfit szórakoztat odabenn? Vagy inkább neveléses? Ráadásul a beszélők ritkán állítják, hogy nekik így jó. Gyakrabban panaszkodnak kiszolgáltatott helyzetükről, és még amikor látszólag elégedettek, akkor is csak megmagyarázzák maguknak, miért jó nekik, ami különben eléggé rossznak tűnik. Ez a beszéd nem is annyira a hivatalos diskurzust ássa alá, mint inkább önmagát.

Bibliográfia

- Braund, Susan H. 1988. *Beyond Anger: A Study in Juvenal's Third Book of Satires*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dickie, Matthew W. 2003. *Magic and Magicians in the Graeco-Roman World*. 2. kiadás. London – New York, Routledge.
- de Rougemont, Denis, 1998. *A szerelem és a nyugati világ*. Ford. Szoboszlai Margit. Budapest, Helikon (első francia kiadás: 1956).
- Frye, Northrop, 1998. *A kritika anatómiája*. Ford. Szili József. Budapest, Helikon.
- Fitzgerald, William, 1995. *Catullian Provocations: Lyric Drama and the Drama of Position*. Berkeley, University of California Press.
- Hodgart, Matthew, 1967. *Satire*. New York, McGraw-Hill.
- Lewis, C. S. 1958. *The Allegory of Love*. New York – Oxford, Galaxy (1. kiadás: 1936).
- Lyne, R. O. A. M. 1980. *The Latin Love Poets*. Oxford, Clarendon.
- Wray, David, 2001. *Catullus and the Poetics of Roman Manhood*. Cambridge, Cambridge University Press.

Csakhogy Amor s gyönyörű szép anyja szemembe nevettek:

„Hős leszel ám te is!” – így szólt odavetve Amor.
 És jön a szép szerelem. Már nem rémítnek az árnyak,
 Éjjeli rablótól félni eszembe se jut.
 Csak tőled kell félni, te lusta, neked hizelegni!
 Van nálad villám, és vele tönkretethetsz.
 Nézz ki! ... de, hogy láthass, kissé vond hátra a závárt!
 Lásd, hogyan áztatják könnyeim ezt a kaput!
 Én voltam, ki, midőn korbács szabadalta a hátad,
 Szóltam az úrnődnek, hogy ne veressen agyon.
 Hogyha tehát ez a szívesség használt neked egykor,
 Nem szörnyű, hogy most énnekem ez se segít?
 Hát viszonozzad a jót! Le szabad most rónod a halát!
 Múlik az éjszaka már: nyisd meg előttem a zárt!
 Nyisd meg! A láncoktól egykor te is úgy szabadulhass!
 S szolgál-italt nem kell innod örökre neked!
 Látom, hasztalanul kérlek, vasból van a szíved,
 S tölgyfagerenda, kemény, zárja el azt a kaput.
 Ostromzár idején az ilyen kapu védi a várost.
 Béke uralma alatt félni – ma nincsen okod!
 Ellel hogy bánsz, ha kizárod a hű szeretőt is?
 Múlik az éjszaka már: nyisd meg előttem a zárt!
 Nem viselek fegyvert és nem jövök én katonákkal:
 Puszta-magam volnék – csak velem itt van Amor.
 Bárhogy akarnám is, sehogy sem küldhetem őt el;
 Még ha kezem-lábam vesztetem is, itt marad ő.
 Hát – velem itt van Amor... s egy kis bor fűti a fömet,
 Fürteimen hanyagul lóg a virágkoszorú.
 Ily fegyvertől félsz? Ki ne szállana szembe ezekkel?
 Múlik az éjszaka már: nyisd meg előttem a zárt!
 Lusta vagy? és tán álom tesz rosszindulatívá?
 Eldugaszolja füled, s szórja szelekbe szavam?
 Emlékszem, mikor így bujkáltam előled először;
 Késő éjszaka sem bírta lezárni szemed.
 Hátha talán most meg veled alszik a kedvesed éppen!...
 Sorsom olyan szomorú, s mennyire jobb a tiéd!
 Láncot is elviselek, csak bár a helyedbe' lehetnék!
 Múlik az éjszaka már: nyisd meg előttem a zárt!
 Jól hallok? Csikorogni akar a sarkában az ajtó?
 Tán kapu nyílását jelzi a tompa zöreje?
 Nem jól hallottam: csak a lég mozgítja az ajtót.
 Jaj nekem! ezt a reményt messze sodorta a szél?
 Jöjj, Boreas, ha eszedbe jut Orithyia szerelme,
 És dühös északi szél rázza süket kapuját!
 Csendes a nagy város; mint kristály, csillog a harmat;
 Múlik az éjszaka már: nyisd meg előttem a zárt!
 Hogyha nem! – én tüzzel-vassal készen vagyok arra,
 Hogy fáklyámmal rád gyújtom a ház födelét.
 Bor, Szerelem meg az Éj nem tűr mérsékletet ebben:
 Nem szégyenli az Éj, bátor a Bor s Szerelem.
 Mindent próbáltam: nem hat sem a rossz, sem a jó szó;
 S bármi kemény kapu ez, még ridegebb a szived.
 Nem szép lány kapujához kell az ilyen szigorú ör:
 Átkos börtön előtt kellene állni neked!
 S már kocsján deresen csillogva közelget a Hajnal,
 S már a szegényt a kakas hívja dologra megint.
 És te, virágkoszorúm, bús fömről porba lehullva,
 Légy e rideg küszöbön, míg ez az éjszaka tart:
 S reggel a kedves előtt, ha a földön lát majd odadobva,
 Mily rossz volt ez az éj, majd tanusítani fogod.
 Bármilyen is voltál, kapus, – áldjon az ég! Megyek immár.
 Csúnyán elzártál tőle. De áldjon az ég!
 Áldjon az ég, te rideg küszöb és te könyörtelen ajtó!
 És vele-szolgáló zord kapu, áldjon az ég!

Gaál László fordítása